

EDUCACIÓ PER A LA REVOLUCIÓ. DE L'ESCOLA BANCÀRIA A L'ESCOLA ALLIBERADORA I LLIBERTÀRIA

Josep Callís i Franco
Nucli Paulo Freire (Girona)

Avui que estem vivim les greus conseqüències i la contradicció de la crisi ideològica del capitalisme és un bon moment per reflexionar sobre la relació de l'educació i l'escola i, la seva implicació en el manteniment de les estructures explotadores de l'home i la societat i per tant, la responsabilitat de l'educació per ajudar o implicar-se en el procés de transformació o revolució social.

Cal intentar donar respostes a interrogants com: *“És possible, avui, una educació revolucionària que ajudi a transformar la societat? Quin sentit té o ha de tenir l'educació revolucionària? Existeixen nivells o graus diferenciats en aquest camí vers l'educació revolucionària? Què és bàsic per a una educació revolucionària? ... i tants i tants d'altres!*

Prendre posició

Vivim immersos en uns permanents i profunds canvis socials i les conseqüents transformacions conceptuals i ideològiques que se'n deriven i que abracen tots els àmbits de la vida. Des de la política a l'economia; de la cultura a l'oci; de la salut a l'educació, ... tot resta amarat de dubte, interrogació i crisi. L'educació, i per tant l'escola, no s'escapa d'aquesta crisi i una munió d'adjectivacions definitòries se li afegeixen i fa que es parli d'escola alliberadora; llibertària; innovadora; tradicional; dictatorial; revolucionària; activa;... termes que en molts casos, poden ser més o menys coincidents i apropats però que en d'altres, poden ser prou divergents i fins i tot relativament contradictoris.

L'escola, des de sempre, ha tingut la missió fonamental de preparar a les persones per adaptar-les a integrar-se a una determinada realitat social. Si l'essència de l'educació ha de possibilitar la conquesta del creixement social i personal; si ha de cercar la millora democràtica de la societat i per tant els valors de justícia, solidaritat, llibertat, ... llavors, cal entendre que l'objectiu de l'educació és fonamentalment polític. La realitat mostra, al contrari, que aquesta conceptualització entra en contradicció amb la resposta que des del món educatiu, i de manera molt generalitzada, es dona a la pregunta: *“l'educació i l'escola han de ser polítiques?”*.

Si l'educació pretén la transformació de les persones i la societat per fer-la més justa i crítica, això entra en conflicte amb els valors socials imperants i implementats per la globalització econòmica i cultural que necessita d'uns perfils diferents dels normalment transmesos en els entorns educatius. L'educació, per evitar el camí vers la desnaturalització humana a que ens aboca la ideologia neoliberal de l'actual capitalisme salvatge, necessita, inexcusablement, entrar en confrontació amb l'estructura ideològica imperant i per tant convertir-se en una eina portadora de crisi.

Cal una revolució

La Enciclopèdia Catalana al referir-se al concepte de revolució indica que és un *“canvi total, radical”* fet que ens porta a entendre que en el món educatiu resulta molt complicat i difícil, per no dir impossible, pensar en revolució; a no ser que el canvi radical sigui fruit d'una revolució social guanyadora. Semblaria ser, per tant, que educació revolucionària només podria tenir existència en una

realitat de revolució social. En la seva accepció político-social¹ porta a entendre que la revolució es pot ubicar en àmbits ben concrets i així pot existir la revolució política, la revolució econòmica, la revolució social, la revolució cultural, ... i la revolució educativa; si bé cadascuna d'elles, en la seva acció, directa o indirectament, pretén incidir en totes les altres o a la inversa, de manera que una revolució no és tal si no incideix en cadascun dels diferents àmbits que configuren l'estructura social. Altres factors definitoris d'aquest concepte és que tota revolució és un procés col·lectiu nascut d'una situació crítica davant unes formes establertes que s'intenten perpetuar o preservar i que aquesta lluita, no significa, necessàriament, violència. Una revolució és revolució quan en ella es dilucida un pas ideològic endavant que representa una millora o una conquesta relacionada amb els drets humans d'aquella comunitat. Mai es pot considerar com a revolució, els trencaments socials que comporten un retrocés o una involució.

La revolució educativa necessita, per a poder ser considerada com a tal, aquesta mateixa direccionalitat d'objectius. Parlar, per tant, d'educació revolucionària significa una transformació ideològicament profunda que intenta amb la seva acció, el canvi, més o menys radical i més o menys ràpid, de les estructures que sustenten l'ordre educatiu o social establert.

Revolució i escola

El binomi escola i revolució, a casa nostra, ha estat una qüestió de profund i llarg debat. Vivim les repercussions del generat a les acaballes del franquisme que volgué enllaçar amb la història pedagògica de la república, portadora de clars objectius d'educació revolucionària, i les arrels de l'escola racionalista. El debat sobre l'autogestió a l'escola; el cos únic d'ensenyants; els drets de la dona; la sindicalització professional; la supressió de la direcció professional dels centres, l'escola i el seu compromís social; la democràcia i participació escolar; els drets a l'educació de la població adulta, dels treballadors i sectors marginals... eren clau de volta en les idees propugnades i defensades pels sectors progressistes d'esquerra i on el treball fet des de Rosa Sensat i esteses a través de les Escoles d'Estiu, foren el ferment essencial de la constitució de les Coordinadores de Mestres i les vagues del 72-73 que posteriorment s'anaren convertint en el Moviment de Mestres de Catalunya. Aquesta dinàmica de lluita i reivindicació educativa anava, paral·lelament, acompanyada d'una àmplia acció social i cultural que produí una àmplia bibliografia en aquells anys. Avui, aquella inquietud resta esmorteïda i somorta i, són molt poques les experiències que actualment es porten a terme sota aquestes premisses i que ens poden servir de referent per la cerca crítica del futur de l'educació.

La pedagogia llibertària fonamentada en concepcions marxistes i anarquistes que tan ressò tingueren en aquells moments, sembla que hagin desaparegut de les consciències i hagin estat substituïdes per enfocps psicològics i tecnològics de l'educació. No hi ha dubte que aquesta pèrdua de sentit polític de l'educació ve determinat pel progressiu triomf del capitalisme que ha amarat la societat

¹ *“canvi en profunditat, global i dràstic de les institucions polítiques i socials o de les estructures econòmiques d'una societat. Les institucions o estructures d'una societat resisteixen el pas del temps mitjançant l'aplicació de successives formes que, a la llarga, aguditzen les contradiccions del sistema i duen a una situació revolucionària, En aquest sentit, revolució s'oposa a evolució i a reforma ... Normalment sol implicar una certa violència, ja que la classe revolucionària es veu obligada a vèncer la resistència que la classe fins aleshores dominant oposa a perdre la seva situació de privilegi*

amb el vist-i-plau de les polítiques dels governs de torn que s'hi han adaptat. L'economia de mercat, el neoliberalisme, determina una necessitat de crear individus amb la doble personalitat de ser consumistes i alhora creatius sense identitat, generant-se un profund conflicte personal on l'objectiu últim de l'educació, com diu Tomasi (1988) és *“aconseguir la negació d'un mateix”* fruit d'una educació que cerca l'adaptació i submissió a unes normes i estructures i on l'escola com a “posseïdora” dóna coneixements i formació als qui no en tenen. És el que Freire anomena com a escola bancària, on tot està organitzat per ser transmès per part d'un sector savi a un altre d'aprenent i on els educadors, al servei del sistema, “dipositen” en la ment de l'educand, aquelles informacions que interessa que dominin i creant una personalitat i un comportament passiu, aïllats de la realitat, ingenus, amb una consciència laxa i amb un ideal de felicitat centrat en el consum, esclavitzats sota les normatives educatives i tot estructurat amb un adoctrinament alienant.

L'enfoc alliberador o llibertari de l'educació, nascut de les perspectives sociopolítiques marxistes i anarquistes han donat plantejaments diversos, si bé tots, amb unes característiques comunes que es poden sintetitzar en el rebuig a l'autoritarisme i la defensa de la llibertat. En base a aquests dos principis clau, es detecten (Silvio Gallo, 1997) dues tendències: la direccionalitat educativa no directiva i la direccionalitat sociopolítica.

a) La primera, seguint a Rousseau i on també s'hi poden situar els plantejaments de Carl Rogers, Alexander Sutherland Neill (Summerhill); Max Steirner, Leon Tolstoi (Yasnaia Poliana), els defensors del neutralisme pedagògic... parteix de la idea que l'educació ha de centrar-se en la persona i l'objectiu és fer-la lliure sense cap tipus de direccionalitat o enfoc tot evitant qualsevol influència social ja que l'escola, estatal o privada, tenen com a objectiu l'adoctrinament i per això manipula, reglamenta i ho controla tot. Es pretén que l'individu arribi a la seva total autonomia i llibertat i, consegüentment, cal deixar que l'infant amb llibertat, esculli. L'educació ha de limitar-se a mostrar les diferents opcions socials i polítiques, i ser totalment antidogmàtica i sense cap tipus d'adoctrinament.

b) La direccionalitat sociopolítica considera que l'educació ha de tenir una profunda orientació social amb l'objectiu de transformar la societat sense que això comporti contradicció entre llibertat personal i llibertat social. La llibertat és considerada no com una característica innata natural de l'home, fonament de la posició no directiva, sinó com una adquisició i construcció social, passant, per tant, de ser un medi a ser el fi.

Sota aquesta perspectiva el caràcter polític de l'educació n'és la clau de volta i entén que aquesta no pot ser mai neutra sinó que d'una manera o altra, sempre, està al servei d'alguna intencionalitat i, consegüentment, cal prendre posicionament i definir clarament el model d'ésser humà i de societat que es pretén assolir: *“assumir una postura no directiva a l'educació significa deixar que la societat s'encarregui de la formació sociopolítica dels individus. La perspectiva no directiva hereva de Rousseau (...) serveix als interessos polítics del capitalisme que crea individus adaptats al laissez-faire absolut i prepara pel desenvolupament individual sense preocupar-se del desenvolupament col·lectiu ni del social”* (Silvio Gallo, 1997).

La societat actual, imbuïda dels valors del capitalisme es perpetua i es manté des de l'educació, on conscientment o no, crea persones individualistes, egoïstes, dependents, autoritàries i competitives, que assumeixen les injustícies

del sistema com quelcom natural a la humanitat, integrant-nos en un sistema immoral i insolidari que manté desigualtats, explotació i violència.

No es pot renunciar a la transmissió ideològica i perquè l'educació no sigui dogmàtica cal una educació científica i racional, fonamentada en una ètica i moral natural que capaciti per la crítica i el compromís. L'escola ha de possibilitar el descobriment i coneixement de la desigualtat econòmica i la injustícia humana; els mites religiosos en front de la ciència; l'autoritarisme social; l'explotació i l'esclavatge humà fet sota les banderes del patriotisme i del militarisme; el poder i la manipulació informativa de les mass medies... en definitiva, tot allò que redueix o aniquila la llibertat personal o social. I, en cap cas pot oblidar-se que l'educació ha de servir per atendre les necessitats biològiques, físiques, intel·lectuals i morals dels infants i, que l'ordre social establert mai ha d'estar en contradicció amb aquestes necessitats. Podem incloure aquí les aportacions de Bakunin i les escoles del poble; Ferrer i Guàrdia i l'escola racionalista; Lorenzo Milani i l'escola Barbiana; la pedagogia alliberadora de Paulo Freire; la pedagogia de l'amor d'Orlando Pineda i l'AEFCA (Nicaragua); l'experiència d'organització educativa i comunal (Mercedes Ventura Blanco i el SILEM) de la comunitat Segundo Montes a El Salvador iniciada en els camp de refugiats de Colomoncagua (Hondures); les de Mauricio i Rebeca Wild a les escoles Pesta y León Dormido (Equador); la de Josefa Martín Luengo a l'escola Paideia (Extremadura, Espanya); ...

El camí cap a l'escola revolucionària i llibertària

En el món educatiu els canvis i transformacions poden afectar o centrar-se en àmbits ben diferents i poden, en certa manera, ser factors revolucionaris en aquell àmbit concret sense que això signifiqui que el procés educatiu global es pugui catalogar com d'escola revolucionària.

Fonamentalment, l'acció o àmbit d'incidència pot centrar-se a nivell d'estructures o a nivell conceptual i ideològic. En el primer cas, pot transformar o bé l'estructura administrativa i organització escolar, o bé, el currículum. A nivell ideològic, l'objectiu del canvi pot dirigir-se vers la transformació de la persona per fer-les lliures amb capacitat crítica, o bé amb intencionalitat de transformació social. En una posició intermitja poden situar-se les transformacions dirigides a la renovació didàctica que pretenen la millorar de l'aprenentatge i alhora la capacitació personal.

La majoria de les renovacions estructurals es mouen, bàsicament, sota òptiques empresarials d'eficàcia i rendibilitat: pla Bologna; canvi d'horaris, sisena hora, modificació de programacions curriculars... Generalment, en les propostes estructurals no hi ha plantejaments ideològics o aquests no són el factor clau del canvi. En aquest context podem catalogar les escoles com a escoles *eficients, empresarials,...* També sovint en les innovacions curriculars es pretén més l'actualització a un determinat present tecnològic i d'avenç científic, educació *actualitzadora*, que no pas canvis per a transformacions ideològiques.

En les revolucions didàctiques, la prioritat es centra, especialment, en millorar l'aprenentatge però també en el desvetllament del raonament i la capacitació crítica, motiu pel qual tenen, també, una aproximació al canvi ideològic vers la formació de persones lliures. En aquesta direcció es poden situar multitud de moviments renovadors: escola activa, Montessori, Freinet, Decroly... Són les escoles que poden ser catalogades com a *innovadores* i escoles *creatives*.

En el tercer nivell, hi ha aquells processos que centren la seva reflexió i acció en portar a terme la renovació ideològica. En aquest cas les escoles o l'educació es pot catalogar com a educació *crítica* quan l'objectiu essencial és la persona i, educació o escola *alliberadora*, *llibertària* o *revolucionària* quan el procés cerca la transformació social; termes utilitzats, respectivament, des de la posicions freireianes i les marxistes i anarquistes.

El quadre adjunt sintetitza el que acabem d'indicar relacionant la tipologia educativa amb l'àmbit d'incidència, l'àmbit de transformació i la corresponent tipologia d'escola.

TIPOLOGIA EDUCATIVA	ÀMBIT D'INCIDÈNCIA	ÀMBIT DE TRANSFORMACIÓ	TIPOLOGIA ESCOLA
TRANSFORMADORA	IDEOLOGIA	SOCIETAT	LLIBERTÀRIA ALLIBERADORA
		PERSONA	CRÍTICA
		DIDÀCTICA	CREATIVA INNOVADORA
BANCA RIA	ESTRUCTURA	CURRÍCULUM	ACTUALITZADORA
		ORGANITZACIÓ	EFICIENT EMPRESARIAL

Vers una educació i escola revolucionària

Considerant que l'objectiu final de l'educació ha de pretendre aconseguir que la humanitat visqui en llibertat, pau, justícia i solidaritat, es fa imprescindible l'existència d'homes i dones que siguin i visquin en llibertat. L'experiència viscuda en el procés formatiu escolar resulta, per tant, essencial per aquesta construcció i interiorització dels valors necessaris que portin a una llibertat responsable i una socialització basada en el respecte i el diàleg democràtic portador de fraternitat i felicitat. D'aquí, la cabdal importància d'escoles amb ideari polític tal com indicava Ferrer i Guardia per evitar que la ignorància sigui aliment de l'opressió i domini: *"Si es desitja un avenir de fraternitat, de pau i felicitat, dirigiu-vos vosaltres mateixos, els que patiu el règim actual, i fundeu escoles on pugueu ensenyar lliurement totes les veritats conquerides"*.

L'essència de tota escola alliberadora i llibertària, seguint Juan Miguel Batalloso (2009) en l'anàlisi que fa sobre la "Pedagogia de l'autonomia" de Freire, es concreta en tres direccionalitats:

1) *No hi ha docència sense discència*. Tot procés educatiu implica necessàriament, ser docent i aprenent alhora i això exigeix:

a) rigor metodològic; b) investigació; c) respecte als sabers dels educands; d) crítica; e) ètica i estètica; f) corporificació de les paraules amb l'exemple; g) crítics a la recerca de la evolució i avenços i rebuig de qualsevol forma de discriminació; h) reflexió crítica sobre la pràctica; i, i) reconeixement i assumpció de la identitat cultural del propi grup humà.

2) *Ensenyar no és transferir coneixements*. L'ensenyament és sobre tot, la construcció personal d'actituds, la integració de valors socials democràtics i el

desenvolupament de capacitats i competències per conquerir la pròpia autonomia personal i el compromís social.

Implica entendre que ensenyar comporta: a) consciència de l'inacabament de tot procés humà i de tota evolució i per tant l'obligació de construir el present per construir el futur; b) reconeixement de ser condicionat i per tant millorable i amb responsabilitat de participar en la construcció del món; c) respecte a l'autonomia de l'educand; d) tenir bon judici per avaluar als altres, a mi mateix i a tot el procés per tal de prendre en cada moment la millor opció e) humilitat, tolerància i capacitat de lluita pels drets dels educadors; e) capacitat d'aprehensió de la realitat que permeti canviar les situacions; f) alegria i esperança; g) convicció que el canvi i la victòria és possible; h) curiositat i necessitat de saber.

3) *Ensenyar és una especificitat humana* de compromís com a subjectes actius del devenir històric sabent que ensenyar és clarament una activitat ideològica i dialògica i a tal respecte cal tenir present que ensenyar exigeix: a) seguretat, competència professional i generositat; b) compromís; c) comprendre que l'educació és una forma d'intervenció en el món; d) llibertat i autoritat: e) presa conscient de decisions; f) saber escoltar; g) reconèixer que l'educació és ideològica; h) disponibilitat per al diàleg; i) voler el bé social i dels educands

Caminar vers la utopia

Resulta obvi que arribar a plantejaments d'educació revolucionària, avui per avui, és un repte complicat i difícil d'assolir si bé cal cercar i caminar per la utopia ja que cada pas en ella ens apropa més a la perfecció. I una bona feina per fer aquest camí és autoanalitzar-nos en la posició en que ens trobem individualment o a nivell d'escola i educació i a partir d'aquí atalaiar el camí a fer.

Cal indignar-se davant la injustícia i l'educació ha de prendre partit en aquesta indignació com proclama Stéphane Hessel (2011) “ *desitjo que tots tingueu el vostre motiu d'indignació. És un valor preciós. Quan quelcom t'indigna et converteixes en un militant fort i compromès. Passes a formar part d'aquest corrent de la història que pot seguir endavant gràcies a l'aportació de cadascú. Aquest corrent cerca major justícia, major llibertat... Si us trobeu amb algú que no se'n beneficia, compadiu-lo i ajudeu-lo a conquerir-los*”.

BIBLIOGRAFIA

- **Alberti, Alberto; Bini, Giorgio; Del Cormo, Lucio; Giannantoni, Gabriele** (1970): El autoritarismo en la escuela. Fontanella. Barcelona
- **Batalloso, Juan M.** (2009) Pedagogía de la autonomía. A: Parra, Sebas.; i Aparicio, Pep (coord.) *La lectura y la escritura, del mundo de Paulo Freire*. Ediciones CREC. Xàtiva
- **Freire, Paulo** (2002): La educación como práctica de la libertad. Siglo XXI. Madrid. 11ª ed.
- **Freire, Paulo** (2009): Pedagogia del oprimido. Siglo XXI. Madrid. 21ª ed.
- **Gallo, Silvio** (1997): El paradigma anarquista de educación. Documento editado en la página web de Semillas de Libertad. Plataforma ácrata digital (www.flyingmind.com/plataforma/doc7).
- **Hessel, Stéphane** (2011) – Indigneu-vos!. Destino. Barcelona
- **Illich, Iván** (1974): La sociedad desescolarizada. Barral, Barcelona.
- **Tomasi, Tina** (1988): Breviario del pensamiento educativo libertario. Nossa y Jara, Móstoles, p. 72.

- **Martín Luengo, Josefa** (1994): La escuela de la anarquía. Ediciones Madre Tierra, Móstoles (Madrid), p. 38.
- **Parra, Sebas; Callís, Josep** (2001): Educació en la globalització: reptes d'avui per demà (pag. 14-22) A: *Globalització?*. Perspectiva Escolar, 251. Rosa Sensat. Barcelona
- **Reimer, Everett** (1986): La escuela ha muerto. Alternativas en materia de educación. Labor, Barcelona, 2ª edición
- **Solá, Pere** (1978): Las escuelas racionalistas en Cataluña (1909-1939). Tusquets editor, Barcelona, 2ª edición, p. 14.